

איך מפתחים מקומות ציבוריים טובים בערים?

מחשבות בעקבות ביקורם לאחרונה בישראל של איתן קנט ופיליפ ויין, עובדים בכירים בארגון האמריקאי "פרויקט למען המרחב הציבורי"

אסתר זנדברג 28.05.2015 10:00

מה עושה מקום ל"מקום"? מה מושך אנשים למרחב הציבורי? מהו מקום טוב — רחוב טוב, כיכר טובה, פארק טוב וכדומה — וכיצד לעשותו? האם היה אפשר לנבא את ההצלחה של כיכר הבימה שכולנו השתלחנו בה, או את זו של כיכר דיזנגוף למרות כיעורה המופלג? האם החוכמה היא רק בדיעבד? האם מקום טוב בעיר הוא טוב ומזמין לכולם? האם יכול להיות מקום טוב בעיר ללא עיר? האם מקום טוב הוא בהכרח גם מקום יקר ומתייקר, כמו תל אביב?

השאלות הללו ורבות אחרות ריחפו ברקע ביקורם לאחרונה בישראל של איתן קנט ופיליפ ויין, עובדים בכירים בארגון האמריקאי "פרויקט למען המרחב הציבורי" (PPS – project for) public spaces – עמותה ללא כוונת רווח ששמה לה למטרה לפתח "מקומות ציבוריים טובים בערים". קנט וויין היו אורחי "שבוע פלייסמיקינג — עושים מקום, יוצרים קהילה בעיר", אירוע חלוצי בישראל שהתקיים בכמה ישובים ברחבי הארץ.

השבוע הוא יוזמה משותפת של הקליניקה האורבנית בפקולטה למדעי החברה והמכון ללימודים עירוניים באוניברסיטה העברית בראשותה של הד"ר אמילי סילברמן שמטרתה היא קידום "אורבניזם חברתי", ושל המעבדה לחדשנות וקיימות עירונית בבית הספר פורטר ללימודי הסביבה באוניברסיטת תל אביב בראשותה של ד"ר אורלי רונן.

מטרת השבוע, לפי סילברמן, היתה להדגיש את התפישה והכלים ל"עשיית מקום" לעומת התפישה הרווחת בישראל של "עשיית פרויקטים". הדוגמאות שהציגו האורחים למקומות טובים ברחבי העולם היו מרשימות — אם גם לא המציאו מענה מלא לשאלות — ולרגע היה אפשר לשגות באשליה שמקום טוב, הכל טוב.

במסגרת השבוע הנחו האורחים סדנאות ליצירת מקום בערים תל אביב, ירושלים, לוד, עראבה ורמלה, ערים המייצגות במידה רבה את המרחב הישראלי וכלל אוכלוסייתו. בשיתוף בעלי תפקידים ברשויות המקומית, ויחד עם אנשי מקצוע ונציגי הקהילות המקומיות הם תירגלו כלים וכללי האצבע שגובשו במשך עשרות שנות פעילותה של העמותה בערים אמריקאיות וברחבי העולם.

כלל מנצח שהארגון חרט על דגלו הוא "קל יותר, מהר יותר, זול יותר". ובמילים אחרות, לא צריך הרבה כדי לעשות מקום טוב, לא בטון, לא תוכניות ארוכות טווח ולא השקעות עתק. די בנגיעות קלות וזולות שאפשר לבצע במהירות ולטווח קצר, בפעולות קטנות ועם טעויות קטנות שיהיה אפשר לתקן קל יותר, מהיר יותר וזול יותר. בארגון מאמינים שמקום טוב הוא מקום מלא בחיים ולא דווקא בארכיטקטורה ודוגלים ב"חוכמת ההמונים" יותר מאשר בזו של המתכננים.

לצורך הערכה ודירוג של מרחבים ציבוריים גיבשו בארגון את שיטת "עשר פלוס", שלפיה מקום טוב הוא כזה שיש לפחות עשר סיבות לשהות בו "חצי יום ולא רק חצי שעה": מקום לשבת — גם כסא פלסטיק יעשה את העבודה — מקום לשחק בו, מקום שאפשר לאכול בו (ובאקלים המקומי — מקום

טוב הוא קודם לכל מקום שיש בו עצים וצל). מקום מוצלח הוא לעולם לא מעשה מוגמר. המשתמשים במרחב הציבורי הם אלה שיודעים להעריך טוב יותר מהו מקום טוב, וראוי שיקחו חלק ביצירתו. מרחבים אורבניים ציבוריים בעלי פוטנציאל להיות מקום הם בין היתר רחוב, שדרה, מדרכה, מעבר חציה, כיכר, רחבה, פארק, וגם כבישים ותחנות רכבת ואוטובוס, שכולם נועדו לשימוש בני אדם. "תחבורה היא מכשול", אומרים בארגון, "אבל גם הזדמנות". בארגון מציינים כי הם לא יוצאים "נגד" שימוש במכוניות פרטיות, אלא פועלים "בעד" הולכי רגל.

במסגרת אירועי השבוע, תירגלו האורחים, בין היתר, עשיית מקום במרכז המסחרי בשכונת קרית יובל כדגם לשימוש במרחבים ציבוריים בירושלים "כדי לרכך מפגשים בין אוכלוסיות שונות". הסדנה שהנחו בעראבה עסקה בעשיית מקום בשכונות מגורים ובפארק העירוני החדש. הלקח של תושבי עראבה היה שאת השינוי עליהם לחולל בכוחות עצמם — החלטה מתבקשת לנוכח האפליה המשועת של המגזר הערבי בכל תחומי התכנון.

לסיכום השבוע פנו האורחים לנציגי הקהילות שהשתתפו בסדנאות ולקהל באולם וביקשו שיספרו "מה המכשולים שלכם לכך שפשוט אי אפשר ליישם אצלכם את כל הדברים הטובים שהראינו לכם ואפשר לעשות בזול, בקלות ובזריזות". החסמים מוכרים — ביורוקרטיה, סטנדרטיזציה, רגולציה, תקני בטיחות ואבטחה דרקונים — אבל ללא ספק ניתנים להתמודדות.

מורכבת יותר היא המציאות הישראלית של קונפליקטים חברתיים, אתניים ולאומיים, גילויים של גזענות והדרה של קבוצות באוכלוסיה מהמרחב המשותף שמעצבים את אופיו של המקום, כנגד "כל הדברים הטובים". מעבר לכל אלה, מה שמונע מעשיית מקום טוב בעיר הוא העובדה שאין הרבה ערים טובות בישראל.

מדיניות התכנון בישראל מאז הקמתה, וביתר שאת כיום, מייצרת הרבה ערים נטולות כל עירוניות, שכונות ופרוורי שינה המכרסמים גם במעט העירוניות הקיימת בערים ותיקות. וכך, בעוד בסדנה בקריית יובל מדברים על עשיית מקום, בצנרת הממשלתית מקודמת תוכנית להקמת עיר חדשה בפאתי הבירה ששום כלל אצבע לא יסייע בעדה להיות עיר.

ירושלים עצמה היא עיר מחולקת, לא רק במישור הלאומי והחברתי אלא התכנוני והתחבורתי, שכונותיה פרווריות ורחובותיה, גם במרכז העיר, נהפכים לאטם לכבישים ואוטוסטרדות. על הרקע הזה "כל הדברים הטובים", בלי מרכאות, הם אקמול למחלה אנושה.

PPS הוקם בניו יורק ב-1975 על ידי פרד קנט, המכהן כיום כנשיא הארגון. לזכותו של קנט נזקפת פעילות ענפה בממשק שבין מקום, אדם, חברה וקהילה. ב-40 שנות פעילות, הארגון שהקים פועל לתיעוד וניתוח של אלפי מקומות ציבוריים בארה"ב וברחבי העולם, והוא מעורב בתכנון ובהפיכת מרחבים ציבוריים מוזנחים ושוממים למקומות הומים "שאנשים אוהבים".

מקור השראה למשנתה של העמותה הם ג'יין ג'ייקובס וויליאם וייט, שדיברו כבר בשנות ה-60 על "ערים לאנשים" ולרחובות ולא למכוניות ולכבישים, וכנגד מדיניות תכנון כמו זו הנהוגה עד היום בישראל. רעיונותיו של וייט, האב הרוחני של העמותה, מנוסחים בספרו מ-1980 "מקום בעיר, החיים החברתיים של המרחבים העירוניים הקטנים" שתורגם לאחרונה לעברית והוא מלווה בדוגמאות מקומיות כמו כיכר הבימה, הטיילת בבת ים ועשרות מקומות קטנים שנהפכו ל"מקום" בזכות ספסל אחד, עץ אחד, שמשייה, קיוסק.

וייט אורז את רעיונותיו בסיסמאות קליטות כמו "מה שמושך אנשים הוא אנשים אחרים", "אנשים נוטים לשבת באיזורים שיש בהם מקומות ישיבה", "אוכל מושך אנשים ואנשים מושכים עוד אנשים", "דווקא יצירת מקום גרוע דורשת מאמץ מיוחד" (הוצאת דניאלה דינור, תרגום אנאלו ורבין). לגזור ולשמור ולתלות בכל רשות מקומית ומשרדי אדריכלות נוף.

הכנס המסכם של שבוע פלייסמימקינג התקיים בתל אביב, שאמנם יש בה יותר "מקומות" מאשר בכל הערים בארץ גם יחד, אבל גם הם מאוימים. אם בפירוור ואם בהפיכתם לבועה דיסנילנדית לתיירים ועשירים. אבל לא אבדה התקווה. משרד הבינוי, שבחסותו התקיים האירוע לסיכום השבוע, שוקד בימים אלה בהכנת חומר על השגיה של ישראל בתחום העירוניות בכנס האו"ם "הביטט 3" בנושא "אורבניות בת קיימא". הכנס יתקיים באוקטובר 2016 בקיטו בירת אקוודור, כך שיש עוד שנה ומשהו כדי לחשב מחדש את הדרך.